

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*, εκδόσεις ΤΟΠΟΣ, 2014

Ο Σπύρος Σακελλαρόπουλος έχει συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των χαρακτηριστικών, των ιδιαιτεροτήτων και των μεταλλαγών της ελληνικής κοινωνίας, με το πλήθος των συγγραμμάτων του, βιβλίων και άρθρων, για τη νεοελληνική κοινωνία, ιδιαίτερα κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο, τη μεταπολίτευση αλλά και τη δεκαετία του 1990. Σήμερα επανέρχεται με μια μελέτη της παρούσας οικονομικής κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, καθώς και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Ελλάδας και των μετασχηματισμών της πριν και κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης. Σε ότι αφορά τη μελέτη των βασικών χαρακτηριστικών της κρίσης καθεαυτής, αν και έχουν γραφτεί αρκετά, στην πραγματικότητα η συγγραφική δραστηριότητα εντοπίζεται περισσότερο στις αρχές της και κυρίως από μια ματιά οικονομολογική ή σχετικά αποσπασματική. Σχετικά δε με την ταξική διαστρωμάτωση της ελληνικής κοινωνίας, τις ιδιαιτερότητες και τις μεταλλαγές της, οι αντίστοιχες εργασίες είναι ελάχιστες, και συχνά τείνουν να αναπαράγουν απλουστεύσεις ή να προχωρούν σε μηχανιστικές μεταφορές από άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Εδώ, ο Σπύρος Σακελλαρόπουλος μας προσφέρει λοιπόν μια μελέτη απο-

λύτως αναγκαία για την κατανόηση των πραγματικών αιτιών αλλά και των συνεπειών της κρίσης, τις επιπτώσεις της στα διάφορα κοινωνικά στρώματα και τις δομικές μεταλλαγές της ελληνικής κοινωνίας στη βάση των πολιτικών επιλογών που έχουν ληφθεί. Η ματιά του έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά που συνδέονται φυσικά μεταξύ τους. Πρώτον, το εγχείρημα του συνιστά προσέγγιση από ταξική σκοπιά της κρίσης και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο, μέσα από μια μαρξιστική ανάλυση. Δεύτερον, οριοθετείται με σαφήνεια αλλά και πειστικότητα απέναντι στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο και τις διάφορες μορφές του. Και τρίτον, δεν εξετάζει αποσπασματικά όψεις της κρίσης όπως συνηθίζεται (κυρίως στο οικονομικό ή κοινωνικό επίπεδο), αλλά προσφέρει μια ενδελεχή ολιστική προσέγγιση των βασικών χαρακτηριστικών της, προεκτείνοντας τη συζήτηση και στο πολιτικό επίπεδο, τόσο σε ό,τι αφορά τις πολιτικές αποφάσεις και ευθύνες, όσο και τους πολιτικούς μετασχηματισμούς που έχουν επισυμβεί. Αντιμετωπίζει έτσι την πολιτική ως αυτό που είναι: την ηγεμονική διάσταση που συμπυκνώνει τη δυνατότητα επανεδραίωσης του όλου απέ-

ναντι στο μερικό, λαμβάνοντας όμως υπόψη ακριβώς τις ιδιαιτερότητες του μερικού και του συγκεκριμένου.

Το βιβλίο χωρίζεται σε δυο μέρη, και αναμετράται στην ουσία με τρεις ξεχωριστές αλλά αλληλένδετες προκλήσεις. Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζεται μια ενδελεχής ανασκόπηση της ελληνικής κρίσης. Εξετάζονται καταρχήν τα αίτια της, τοποθετημένη μέσα στο διεθνές περιβάλλον. Αναλύεται το βάθος και τα χαρακτηριστικά της διεθνούς οικονομικής κρίσης σε παγκόσμιο και ειδικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ώστε να μελετηθούν στη συνέχεια οι ειδικές μορφές που αυτή έλαβε στην Ελλάδα, με βάση τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν. Έτσι, εξαρχής ο συγγραφέας συγκρούεται με μια προσέγγιση της κρίσης ως αποκλειστικά συμπίκνωση των ελληνικών αδυναμιών, πολύ δε περισσότερο με βάση την κυρίαρχη αφήγηση περί της ευθύνης της διόγκωσης του δημοσίου τομέα, των παραχωρήσεων στις εργαζόμενες τάξεις και της υπερκατανάλωσης. Τα παραπάνω επιχειρήματα αποδομούνται συγκεκριμένα, πριν εξεταστεί το πραγματικό πρόβλημα, οι ιδιαιτερότητες του ελληνικού μοντέλου συσσώρευσης, η διατήρηση της ελλιπούς ανταγωνιστικότητας του ελληνικού καπιταλισμού και οι συνέπειες της ένταξης στην ΕΟΚ και την ευρωζώνη, που οδήγησαν στην κρίση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, την πώση του ΑΕΠ και τη διόγκωση του χρέους και των δημοσίων ελλειμμάτων.

Στη συνέχεια, μελετάται συγκερι-

μένα η μέθοδος διαχείρισης της κρίσης μέσω της ένταξης στο μηχανισμό στήριξης και τα μνημόνια, θεωρώντας ότι αυτή αποτυπώνει την εφαρμογή μιας νέας στρατηγικής από την πλευρά της ελληνικής αστικής τάξης, με ευρύτερες διαστάσεις κοινωνικού πειραματισμού. Το βιβλίο προσφέρει καταρχήν μια αναλυτική ανασκόπηση όλων των μέτρων που συμπεριλαμβάνονται στα 7 διαφορετικά μνημονιακά πακέτα από το 2010 και μετά, ενώ ακολούθως εξετάζονται οι οικονομικές και κοινωνικές τους συνέπειες. Η επιτυχία αυτής της στρατηγικής εξαρτάται φυσικά από τη δυνατότητα εφαρμογής της, κι έτσι αναγκαίος όρος υπήρξε η προώθηση ενός βαθέος μετασχηματισμού στο κράτος. Ο συγγραφέας, εκκινώντας από την ανάλυση του Νίκου Πουλαντζά για τον αυταρχικό κρατισμό, εξετάζει συγκεκριμένα την επιβολή μιας μόνιμης κατάστασης έκτακτης ανάγκης και τα βασικά χαρακτηριστικά της, στο επίπεδο της πολιτικής εκπροσώπησης, της λήψης αποφάσεων, της αναδιοργάνωσης του κομματικού συστήματος, της όξυνσης της καταστολής και της μετακύλισης από ένα μοντέλο που βασίζεται στη συναίνεση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, προς εκείνο που στηρίζεται στην επιβολή και τον αυταρχισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, μελετάται η σημασία του ρόλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των θεσμών της, όχι ως ανεξάρτητο υπερεθνικό μόρφωμα, αλλά ως συμμαχία εθνικών σχηματισμών με στόχο την προώθηση συγκεκριμένων μονοπωλιακών συμφερόντων σε βάρος

των λαϊκών τάξεων, καθώς και η ειδική επίπτωση των πολιτικών της στην Ελλάδα. Για το συγγραφέα, αυτό σηματοδοτεί τη μετατροπή της χώρας σε «οιονεί προτεκτοράτο», όπου εκχωρούνται μεν στοιχεία εθνικής κυριαρχίας αλλά με τη σύμφωνη γνώμη και τελικά προς το συμφέρον της ελληνικής άρχουσας τάξης.

Τέλος, εξετάζονται αναλυτικά οι αντιδράσεις από τις εφαρμογές αυτών των πολιτικών, σε δύο επίπεδα: Αφενός, παρουσιάζονται οι βασικές κοινωνικές κινητοποιήσεις που αναπτύχθηκαν την τετραετία 2010-2014. Αφετέρου, μελετάται η κρίση του κομματικού συστήματος, στη βάση της βαθιάς κρίσης πολιτικής εκπροσώπησης που προϋπήρχε σε ένα βαθμό και εντάθηκε στη συνέχεια, και οι αποτυπώσεις της σε εκλογικό επίπεδο την περίοδο από τις περιφερειακές εκλογές του 2010 ως τις τριπλές εκλογές του 2014.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου περιλαμβάνει δυο σχετικά αυτοτελή τμήματα. Στο πρώτο, ο συγγραφέας αναμετράται σε θεωρητικό επίπεδο με τη θεωρία των κοινωνικών τάξεων. Εισάγονται οι βασικές θεωρητικές παραδοχές γύρω από την έννοια και τον ορισμό των κοινωνικών τάξεων, εκκινώντας από τον κλασικό ορισμό του Λένιν, με βασικό προσδιοριστικό στοιχείο το φαινόμενο της εκμετάλλευσης, και σε δεύτερο επίπεδο τις σχέσεις κυριαρχίας και τον τρόπο συνάρθρωσης τους στην κοινωνική δομή. Επισημαίνεται η αναγκαιότητα να εξεταστούν οι κοινωνικές τάξεις με βάση τη σχεσιακότητά

τους και τη συγκρουσιακότητα μεταξύ τους (την πάλη των τάξεων), και όχι ως κοινωνιολογικές, στατικές κατηγορίες. Επιπλέον, ο συγγραφέας διαχωρίζεται από έναν στενό ορισμό της εργατικής τάξης (και της παραγωγικής εργασίας), όπως έχει προτείνει ο Πουλαντζάς. Ο Σπύρος Σακελλαρόπουλος προσφέρει λοιπόν εδώ μια πολύ εμπειριστατωμένη, μαρξιστική ανάγνωση των εννοιών της παραγωγικής εργασίας με τη στενή και την ευρεία έννοια και της παραγωγής υπεραξίας στα πλαίσια ενός ενιαίου προτσές (που περιλαμβάνει την παραγωγή, τη διανομή και την κυκλοφορία του κεφαλαίου-εμπορεύματος). Έτσι, διαπιστώνει την τάση διόγκωσης της εργατικής τάξης, καθώς ένα σημαντικό μέρος της εργασίας στις υπηρεσίες εντάσσεται στην παραγωγική εργασία με την ευρεία έννοια (και συνεπώς των φορέων της στην εργατική τάξη), ενώ ταυτόχρονα η επέκταση των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων οδηγεί σε μεγαλύτερη υπαγωγή τμημάτων της εργασίας στο κεφάλαιο.

Σε αυτή τη βάση, προσεγγίζεται η ειδική ταξική θέση και τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής και της νέας μικροαστικής τάξης καθώς και μιας σειράς κοινωνικών κατηγοριών (διευθυντές, αγρότες, δημόσιοι υπάλληλοι, διανοούμενοι). Τέλος, αφού έχει προηγηθεί η θεμελίωση μιας σύγχρονης μαρξιστικής θεωρίας των τάξεων, ο συγγραφέας συγκρούεται με μια σειρά αστικών ή και ψευδοριζοσπαστικών αντιλήψεων για τις τάξεις που έχουν αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες, επιχειρώντας να θε-

μελιώσουν την υποτιθέμενη κατάργηση των τάξεων ή/και της εργασίας: τις αστικές θεωρίες για την κοινωνική διαστρωμάτωση, του Gorz περί τέλους της εργατικής τάξης και του Rifkin περί τέλους της εργασίας, θεωρίες που προτάσσουν μια υποτιθέμενη τάση μικροαστικοποίησης των σύγχρονων κοινωνιών ή που αξιοποιούν την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών για να θεμελιώσουν το τέλος των τάξεων, θεωρίες περί ταξικά αντιφατικών θέσεων (του Wright) ή πολυσθένειας (του Τσουκαλά), προσεγγίσεις που εκκινώντας από την υποτιθέμενη «παγκοσμιοποίηση» μιλούν για κατάργηση των εθνικών κοινωνικών τάξεων (Robinson).

Τέλος, στο τελευταίο τμήμα του βιβλίου, με βάση το προηγηθέν θεωρητικό πλαίσιο, ο Σακελλαρόπουλος εξετάζει συγκεκριμένα την εξέλιξη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην Ελλάδα, σε τέσσερις χρονικές περιόδους (1981-1991, 1991-2001, 2001-2009, 2009-2014). Εντοπίζει έτσι μια τάση αποαγροτικοποίησης της ελληνικής οικονομίας, καπιταλιστικής ανάπτυξης και εκτεταμένης προλεταριοποίησης κοινωνικών στρωμάτων, που συνεπάγεται τη σχετική μεγέθυνση της αστικής τάξης, τη μείωση της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης και την ανάπτυξη της νέας μικροαστικής τάξης αλλά και της εργατικής τάξης. Έτσι, η κοινωνική δομή τείνει να προσιδιάζει πλέον σε εκείνες των ανεπτυγμένων δυτικών κρατών, χωρίς να ταυτίζεται ακόμη με αυτές. Εδώ ο συγγραφέας διαχωρίζεται συνεπώς από τρεις εξίσου προβλη-

ματικές αλλά επικρατούσες ματιές στην ελληνική κοινωνική δομή και ιδιαιτερότητα: (1) μια υποτιθέμενη ιδιαιτερά εκτεταμένη ύπαρξη μικροαστικών στρωμάτων που σχετίζεται με τη διατήρηση προκαπιταλιστικών σχέσεων και συνεπώς την υπανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ελλάδα, (2) μια σύγχρονη τάση μικροαστικοποίησης που οδηγεί στην πλήρη επικράτηση των μεσαίων στρωμάτων υποβαθμίζοντας την κύρια ταξική αναφορά ή και υπονοώντας την πλήρη κατάργηση των τάξεων, (3) μια υποβάθμιση της ελληνικής ιδιαιτερότητας και την ευθεία αναγωγή της ελληνικής κοινωνικής δομής σε αυτές των δυτικών ευρωπαϊκών κρατών).

Η προσέγγιση του συγγραφέα συνεισφέρει εκτός όλων των υπολοίπων σε ένα βασικό ζήτημα, το οποίο συνέχει το βιβλίο: την κατανόηση της βασικής αστικής στρατηγικής πίσω από τη συγκεκριμένη διαχείριση της κρίσης στην Ελλάδα ως σήμερα, που συμπεριλαμβάνει αφενός την αυταρχικοποίηση του πολιτικού συστήματος και του κράτους, και αφετέρου τη βίαιη προλεταριοποίηση εκτεταμένων κοινωνικών στρωμάτων, την ταξική πώλωση και την καταστροφή ενδιάμεσων κοινωνικών κατηγοριών. Στο σημερινό πολιτικό στιγμότυπο, όπου το κοινωνικό ρήγμα όχι μόνο δεν κλείνει αλλά βαθιάνει, ενώ οι πολιτικές εκπροσωπήσεις αναδιατάσσονται ραγδαία, η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί αναγκαίο σημείο αναφοράς.

Ειρήνη Γαϊτάνου